

Philippines, North Macedonia, China, Pakistan, Azerbaijan, India,
South Africa, Nigeria, Poland, Algeria, Laos, Mexico, Malaysia, Uganda,
Türkiye, Slovakia

19TH INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL, HUMANITIES, ADMINISTRATIVE, AND EDUCATIONAL SCIENCES IN A CHANGING WORLD PROCEEDINGS BOOK

DOI: <https://doi.org/10.30546/19023.978-9952-610-83-3.2026.100.1140>.

E-ISBN: 9 7 8 - 9 9 5 2 - 6 1 0 - 8 3 - 3

EDITORS

PROF. DR. AZİZJON BOBOJONOV

PROF. DR. SİBEL KARAKELLE

19TH INTERNATIONAL CONGRESS
ON SOCIAL, HUMANITIES,
ADMINISTRATIVE, AND
EDUCATIONAL SCIENCES IN A
CHANGING WORLD
PROCEEDINGS BOOK

AUGUST 12-14, 2026
(ONLINE & FACE TO FACE PARTICIPATION)
URGENCH, UZBEKISTAN

DOI: <https://doi.org/10.30546/19023.978-9952-610-83-3.2026.100.1140>.

E-ISBN: 978-9952-610-83-3

EDITORS
PROF. DR. AZIZJON BOBOJONOV
PROF. DR. SIBEL KARAKELLE
BZT TURAN PUBLISHING HOUSE®
UNITED STATES, AZERBIJAN

**19th INTERNATIONAL CONGRESS ON
SOCIAL, HUMANITIES, ADMINISTRATIVE,
AND EDUCATIONAL SCIENCES IN A
CHANGING WORLD**

**AUGUST 12-14, 2026
ONLINE & IN-PERSON PARTICIPATION
URGENCH, UZBEKISTAN**

**CONGRESS PROCEEDINGS
BOOK**

EDITORS

**PROF. DR. AZIZJON BOBOJONOV
PROF. DR. SIBEL KARAKELLE**

BZT TURAN AKADEMİ YAYINEVİ®

UNITED STATES | AZERBAIJAN

Published in Baku, Azerbaijan

TR: +90543 671 0123 GR: +994 50 300 2920

changingworldcongress@gmail.com

<https://changingworldcongress.com/>

All rights reserved

BZT TURAN AKADEMİ YAYINEVİ®

BZT TURAN ACADEMY PUBLISHING HOUSE

Publishing Date: 20.08.2026

DOI: <https://doi.org/10.30546/19023.978-9952-610-83-3.2026.100.1140>

E-ISBN: 978-9952-610-83-3

PROF.DR. YÛSUF EL-KARADÂVÎ'NİN “RABBÂNÎ HAYAT VE İLİM” KİTABININ İSLÂM'DA RABBÂNÎ VE RÛHÎ HAYATIN ÖZELLİKLERİ BÖLÜMÜ ÜZERİNE BAZI MÛLÂHAZALAR

Doç. Dr. Erdoğan KÖYCÜ

Bartın Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilim Dalı.

ORCID ID: 0000-0003-4555-4552

ÖZET

Prof. Dr. Yûsuf el-Karadâvî'nin (ö. 1443/2022) telif ettiği “*Rabbânî Hayat ve İlim*” adlı eseri, Doç. Dr. Savaş Kocabaş tarafından Türkçeye tercüme edilmiş, 2018 yılında 4. Baskısı İstanbul’da Nida Yayınları tarafından yapılmıştır.

Tebliğimizin konusu, “*Rabbânî Hayat ve İlim*” adlı eserinin birinci bölümünde yer alan “İslâm’da Rabbânî ve Rûhî Hayatın Özellikleri” bölümüdür. İlim, ferdin ve toplum hayatının vazgeçilmezlerindendir. İlim sayesinde Rabbimizi ve kendimizi tanırız; onun elçilerini, öğrettikleri ilim ve irfânla neyin doğru, neyin yanlış olduğunun farkına varıp hayatımızı bu ilmin tezâhürleriyle şekillendiririz. el-Karadâvî'nin “*Rabbânî Hayat ve İlim*” adlı eseri üzerine Erdoğan Köycü’nün “İslâm’da Aklın ve İlmin Önemi” adlı çalışması dışında herhangi bir çalışma yapılmamış olduğu için bu eserin “İslâm’da Rabbânî ve Rûhî Hayatın Özellikleri” bölümü üzerine bir tebliğ yazmaya karar verdik.

el-Karadâvî, İslâm'daki rabbânî ve manevî hayatın diğer ilâhî (Yahûdîlik ve Hıristiyanlık) veya ilâhî olmayan (Budizm, Maniheizm, Şintoizm, Taoizm, Sihizm vb.) dinlerdeki manevî hayat denilen şeyden ayıran özelliğinin tevhîd olduğunu vurgulamıştır. Müslümanın kendi istek ve arzularına değil, ilâhî şeriatın hükümleriyle disipline edilmiş belirli bir hayata tâbi olmanın gereği üzerinde durmuştur. İbadet için türlü türlü üslup ve şekiller koymada zevk ve duyguların hakem yapılması, akıllarının güzel görmesine ve nefislerine hoş gelmesine uygun olmadığını vurgulamıştır. Kulluk bilincinde Rabbi'ne kavuşuncaya kadarki tüm zamanlarda ve hayatının tüm dönemlerinde süreklilik gerektiğini ifade etmiştir. İbadetlerde kapsamlılık ve kuşatıcılık, süreklilik, gücü yettiği kadarını yapabilme, ibadetlerde ve muâmelâtta denge ve ölçülülük konularını âyetler ve hadisler muvâcehesinde değerlendirmeye tâbi tutmuştur.

el-Karadâvî, İslâm'daki rabbânî ve manevî hayatın en önemli unsurunun tevhîd olduğunu; En’âm Sûresi 14, 114, 162, 163 ve 164. âyetlerini zikrederek dört kısımda değerlendirmiştir: “1. Allah’tan başka Rab edinmemek, 2. Allah’tan başka dost edinmemek, 3. Allah’tan başka hakem aramamak. 4. Allah rızasından başka bir şeyi gaye edinmemektir.”

el-Karadâvî, *Allah'ın Varlığı ve Tevhidin Hakikati* adlı kitaplarında da tevhîd konusuna yer vermiş ve *Rabbânî Hayat ve İlim* kitabının ilk bölümünü de tevhîd ile başlamıştır. Bunun da el-Karadâvî'nin İslâm'da tevhîd akîdesine ne kadar önem verdiğinin bir delili olduğunu görüyoruz. Bu açıdan tebliğimizde bu faslın da içinde bulunduğu *İslâm'da Rabbânî ve Rûhî Hayatın Özellikleri* bölümünü değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimeler: Hadîs, Kur'ân-ı Kerîmî, Rabbânî, Rûhî, Yûsuf el-Karadâvî.

SOME REFLECTIONS ON THE CHAPTER ON THE CHARACTERISTICS OF DIVINE AND SPIRITUAL LIFE IN ISLAM IN PROF. DR. YUSUF AL-QARADAWI'S BOOK "DIVINE LIFE AND KNOWLEDGE"

The book "*Divine Life and Knowledge*" by Prof. Dr. Yusuf al-Qaradawi (d. 1443/2022) was translated into Turkish by Assoc. Prof. Dr. Savaş Kocabaş published the 4th edition in Istanbul by Nida Publications in 2018. The subject of our presentation is the section "Characteristics of Divine and Spiritual Life in Islam" from the first chapter of "*Divine Life and Knowledge*." Knowledge is indispensable for both individual and societal life. Through knowledge, we come to know our Lord and ourselves; with the knowledge and wisdom taught by His messengers, we discern what is right and wrong and shape our lives according to the manifestations of this knowledge. Since no studies have been conducted on al-Qaradawi's work "Divine Life and Knowledge" other than Erdoğan Köycü's study "The Importance of Reason and Knowledge in Islam," we decided to write a paper on the section of this work titled "Characteristics of Divine and Spiritual Life in Islam."

Al-Qaradawi emphasized that the distinguishing feature of the divine and spiritual life in Islam, compared with what is called spiritual life in other monotheistic religions (Judaism and Christianity) or non-monotheistic religions (Buddhism, Manichaeism, Shintoism, Taoism, Sikhism, etc.), is the concept of Tawhid (Oneness of God). He stressed the necessity for a Muslim to be subject to a specific way of life disciplined by the rulings of divine law, rather than to their own desires and wishes. He emphasized that the use of taste and emotions as judges in determining various styles and forms of worship should not be based on what their minds deem beautiful or what pleases their egos. He stated that the consciousness of servitude requires continuity throughout all periods of life, until one meets their Lord. He examined the issues of comprehensiveness and inclusiveness in worship, continuity, doing as much as one is able, and balance and moderation in worship and dealings, considering verses from the Quran and hadiths.

Al-Qaradawi, citing verses 14, 114, 162, 163, and 164 of Surah Al-An'am, explains that the most important element of the divine and spiritual life in Islam is Tawhid (the oneness of God), which he defines in four parts: "1. Not taking anyone other than Allah as a lord, 2. Not taking anyone other than Allah as a friend 3. Not seeking anyone other than Allah as a judge, 4. Not aiming for anything other than the pleasure of Allah."

Al-Qaradawi also addressed the topic of Tawhid (Oneness of God) in his books "The Existence of God" and "The Reality of Tawhid," and he began the first chapter of his book "Divine Life and Knowledge" with a discussion of Tawhid. This shows how much importance Al-Qaradawi placed on the doctrine of Tawhid in Islam. From this perspective, in our presentation, we will evaluate the section on the Characteristics of Divine and Spiritual Life in Islam, which includes this chapter.

Key Words: Hadith, Holy Quran, Rabbânî, Ruhi, Yusuf al-Qaradavî.

GİRİŞ

Prof. Dr. Yûsuf el-Karadavî'nin (ö. 1443/2022) hayatını ve mücâdelesini anlattığı *Köy ve Mektep Çocuğu Hâtıralarım* adlı eseri Murat Padak tarafından Türkçeye çevrilmiştir; ilk iki cildi hayatta iken 2019 yılında, son iki cildi ise vefatından sonra 2022 yılında Nida Yayınları tarafından 4 cilt halinde neşredilmiştir.

İslâm Âlemi'nde telif ettiği edebiyat, tefsîr, hadîs, fıkıh, ekonomi vb. alanlarda yazdığı eserleriyle ve görüşleriyle temayüz etmiş bir İslâm âlimidir. Hayatı, eserleri, görüşleri ve kendisine yöneltilen ithamlar ile iddialar ve onlara verilen cevaplarla ilgili hususlar, *Dünden Bugüne Prof. Dr. Yûsuf el-Karadâvî* adlı eserde ele alınmıştır. (Köycü, 2022).

el-Karadâvî'nin "*Rabbânî Hayat ve İlim*" adlı eserinin genel içeriğini incelediğimizde, giriş bölümünde 1. Bölümde İslâm'da rabbânî ve rûhî hayatın özellikleri ele alınmaktadır. 2. bölümde Rasûlullah (s.a.s.) dengeli ve mükemmel bir hayat için en güzel örnektir. 3. bölümde hayatın her alanında üsve-i hasene olarak Hz. Peygamber (s.a.s), 3. bölümde ilim öğrenmek farzdır; İslâm'ın ilme teşviki, 4. bölümde ilmin âlimler üzerindeki hakları; fıkıh ve güzel anlayış 5. Bölümde ise mutasavvıflar ve ilim başlıkları altında 5 fasılda ele almıştır (el-Karadâvî, 2018).

Tebliğimizin konusu el-Karadâvî'nin 1. Bölümde ele almış olduğu "İslâm'da Rabbânî ve Rûhî Hayatın Özellikleri"dir. Tebliğimizi bu konu muvâcehesinde değerlendirdik.

MATERYALLER VE METOTLAR

Tebliğimiz, Prof. Dr. Yûsuf el-Karadâvî'nin "*Rabbânî Hayat ve İlim*" adlı Doç. Dr. Savaş Kocabaş tarafından tercüme edilmiş ve Nida Yayınları tarafından 2018 yılında İstanbul'da yayımlanmış baskısı esas alınarak değerlendirilecektir.

İslâm'da Rabbânî ve Rûhî Hayatın Özellikleri konusu, el-Karadâvî'nin takip ettiği usûl göz önüne alınarak âyetler ve hadîsler muvâcehesinde ele alınacaktır.

PROF.DR. YÛSUF EL-KARADÂVÎ'NİN “RABBÂNÎ HAYAT VE İLİM” KİTABININ İSLÂM'DA RABBÂNÎ VE RÛHÎ HAYATIN ÖZELLİKLERİ BÖLÜMÜ ÜZERİNE BAZI MÛLÂHAZALAR

Yûsuf el-Karadâvî, İslâm'daki rabbânî ve manevî hayatın, diğer ilâhî (Yahûdîlik ve Hristiyanlık) veya ilâhî olmayan (Budizm, Maniheizm, Şintoizm, Taoizm, Sihizm vb.) dinlerdeki manevî hayat denilen şeyden tevhîd, tâbî olmak, kapsamlılık ve kuşatıcılık, süreklilik, kolaylık ve genişlik, denge ve ölçülülük, çeşitlilik olmak üzere farklılık arz ettiğini ifade etmiştir.

el-Karadâvî'nin değerlendirmelerinden önce Rabbânî ve tevhîd kelimelerinin anlamlarını ele alacağız.

1. Rabbânî ve Tevhîd Kelimelerinin Anlamları

Arap dilcilerine göre رَبَّانِيَّوْنَ rabbâniyyûn رَبَّيْ rabbânî kelimesinin çoğulu olup aslı رَبِّي rabbî kelimesine dayanır. رَبِّي Rabbî “Rabbe tâbî olan” demektir; رَبَّيْ rabbânî ise rab bilgisine sahip olma ve Rabbe itaat etme özellikleriyle nitelenen kişiyi ifade eder. Rabbânî kelimesine ayrıca “dîn ve ilim konusunda derinleşen hem ilim hem amelde hem de muallimlikte kemâle ermiş kişi” anlamları verilmiştir. Bu kelimenin, aslen Süryânîce veya İbrânîce olup Arapça'daki “fukahâ ve ilim ehli” mânalarına karşılık geldiği belirtilmiştir (ez-Zubî, 1984. “rbb” md.; İbn Manzûr, 2011. “rbb” md.; Isfehânî, 1986. “rbb” md.). Bununla birlikte, rabbânî ifadesinin İbn Abbâs (ö. (ö. 68/687) için kullanıldığı (er-Râzî, 1981, VIII/111; Âlûsî, 1983, III/332), İmam Rabbânî isimlendirmesinde de bu kalıba başvurulduğu görülmektedir. Arapça, İbrânîce ve Süryânîce'nin Sâmi dil ailesine bağlı olduğu düşünüldüğünde her üç dilde de rab veya rabbi kelimesinin mevcut olması ve benzer terimler oluşturacak biçimde kullanılması tabiidir. Aslen İbrânîce kökenli olan rabbinin rabbânî biçiminde Arapça'ya geçmiş olması da mümkündür. Nitekim İbrânîce'de rab (çoğulu rabbanim) ve ondan türeyen **rabbi**, **rabban** kelimeleri mevcuttur. “Çok” ve “büyük” gibi anlamlara gelen, bu ikinci manasıyla Tanrı'ya nisbetle de kullanılan rav kelimesine Eski Ahid dönemi İbrânîcesi'nde “efendi, öğretmen, yönetici, lider” veya genellikle “üst düzey bir göreve getirilmiş kişi” gibi anlamlar yüklenmiştir (Koehler-Baumgartner, 1955, III/1170, 1172-1173). رَبِّ Rab kelimesinden türeyen رَبِّي rabbî kelimesi, Eski Ahid'de yer almamakla birlikte Yahûdî sözlü geleneğine karşılık gelen Mişna İbrânîcesi'nde “efendi(m)” mânasında kullanılmış; İnciller'de de geçtiği üzere, yine aynı dönemlerde (M. S. I. yüzyıl) Yahûdî âlimleri için bir unvan haline gelmiştir (Matta, 23/7). Hz. İsa'nın (a.s.) da Rabbi olarak nitelendirildiği pasajlar mevcuttur (Matta, 26/49; Markos, 14/45) (Gürkan, 2007).

Sözlükte “tek ve bir olmak” anlamındaki وَحْدٌ vahd (وَاحِدٌ vahdet, وَحُودٌ vuhûd) kökünden türeyen tevhîd “bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek” demektir. Mâtürîdî kelâmcılarına göre ilâhî fiiller, Allah'ın zâtıyla kâim ve kadîm mânalar olduğundan, tevhîdin anlamı içinde yer alır. Ancak söz konusu fiiller tanım bakımından sıfat kavramı içinde mütalaa edilmiştir. Mu ‘tezile’ye göre ilâhî fiiller hâdis olup zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilmez. Eş’arîler ise fiilleri müstakil bir sıfat kabul etmeyip kudretin taalluku çerçevesinde düşünmüşlerdir. Tevhîdin karşıtı şirktir. Bu sebeple Kur’ân'da Allah'ın birliğini konu

edinen kavram ve ifadelerin yanında, O'nun şerîkinin bulunmadığını belirten beyanlar da vardır; bunların sayısı diğerlerinden çok daha fazladır. Kur'ân-ı Kerîm'de tevhîd kelimesi geçmez, ancak وَحْدٌ “vâhd” kökünden gelen وَاحِدٌ vâhid, أَحَدٌ ahad, وَحْدَةٌ vahde(hû) yer alır. Eş ‘ariyye kelâmcısı Ebû Abdillâh el-Halîmî'ye göre Kur'ân'da ve hadiste Allah'a nisbet edilen الْكَافِي “kâfi” (kulunun bütün ihtiyaçlarını karşılayan) kelimesinin yanı sıra “alî, azîm, refî” gibi isimler O'nun birliğini telkin eder (el-Halîmî, 1979, 1/190) Ayrıca التَّوْحِيدُ Tevhîd adı da verilen İhlâs sûresindeki الصَّمَدُ “Samed” (ihtiyaçları sebebiyle herkesin yöneldiği ulular ulusu müstağni) ismini de bunlar arasında zikretmek gerekir. Aslında Kur'ân-ı Kerîm'de yaratılmışlara özgü acz ve eksiklik bildiren bütün sıfatlardan zât-ı ilâhiyyeyi tenzih eden ve sayısı çok fazla olan âyetler tevhîd ilkesini açıklığa kavuşturan deliller konumundadır. Çeşitli hadis kaynaklarında tevhîd kelimesinin yanı sıra bu kökten türeyen fiil kalıpları ile vahdehû ve vâhid kelimeleri (Wensinck, 1995, VII, 157-159) ile ehad ve samed isimleri de yer almaktadır (Allah'ın doksan dokuz ismi vardır). Kim onları sayarsa Cennet'e girer.” (İbn Mâce, 1992, “Du‘â”, 10); Rasûlullah (s.a.s.) Allah'a (İsm-i A'zam ile) dua etmiştir; bu isimle dua edildiğinde Allah cevap verir; bu isimle istendiğinde ise Allah verir. (Ebû Dâvûd, 1992, “Vitr”, 23)(en-Nesâî, 1992, “Cenâ'iz”, 117) (Özler, 2012, 41/22).

Rubûbiyyette Tevhîd, Allah'tan başkasına tapmamak ve sığınmamak demektir. Buna **ibadette tevhîd** veya **amelî tevhîd** de denir. Ulûhiyyette tevhîd zihnî bir fonksiyondur ve imanın teorik yanını oluşturur; rubûbiyyette tevhîd kalbin amelî olup imanın gönül hoşluğuyla kabulünü teşkil eder. İman bu ikisinin birleşmesinden meydana gelir. Amelî tevhîd, kişinin kalbiyle Allah'ı sevmesi ve davranışlarıyla bu sevgisini ispat etmesidir. Ulûhiyyette tevhîd, insanın fikir hürriyetini; ibadette tevhîd ise duygu hürriyetini sağlar. Rubûbiyyette tevhîde zarar veren şeylerden biri Allah rızası için olması gereken amellerin ve ibadetin gösteriş ve dünya menfaati için yapılmasıdır (**riyâ**). Diğer, Hristiyanlık gibi inançlara özgü mistisizmin İmâmiyye Şîası'na nüfuz etmesi gibi bir kısım tasavvuf erbâbını etkilemesi ve onların manevî mertebelerini yüksek kabul ettikleri kimselere karşı beşer üstü bir saygı göstermeleridir. Halbuki bütün yaratıkların en faziletlisi olan Hz. Muhammed böyle bir saygıyı kabul etmemiş ve bunu yasaklamıştır. Her iki çeşidiyle tevhîd akîdesinin zihinlerde ve gönüllerde yerleşmesi için Kur'ân-ı Kerîm'de birçok kavram ve ifade ile tevhîd inancı tebliğ edilmiştir. Sözlü ve fiilî sünnet de bunu desteklemiştir. (Özler, 2012).

2. Tevhîd Değerlendirmesi

. el-Karadâvî, İslâm toplumunun Allah'tan başka ilah tanımayan muvahhid bir toplum olduğuna *Müslüman Toplumun Özellikleri* kitabında (el-Karadâvî, 2019) vurgu yapmış; bu toplumun iman ve inancının yanında geleneklerini, göreneklerini, âdâblarını, insânî değerlerini ve dinamiklerini de kitabında enine boyuna zikretmiştir (el-Karadâvî, 2019). *Rabbânî Hayat ve İlim* kitabının ilk bölümüne tevhîd ile başlamıştır (el-Karadâvî, 2018). el-Karadâvî, *Allah'ın Varlığı* (el-Karadâvî, 2014) ve *Tevhidin Hakikati* (el-Karadâvî, 2019) adlı kitaplarında da tevhîd konusuna yer vermiştir

. el-Karadâvî, tevhîdin İslâm'daki manevî hayatın ilk özelliği ve ilk unsuru olduğunu, manevî hayatın tevhîdsiz olamayacağını ve onsuz İslâm'ın başka şeylerden ayırt edilemeyeceğini vurgulamıştır (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî'ye göre tevhîd, Allah'a ibadet etmek ve yardım istemektir. Dolayısıyla yalnız Allah'a ibadet edilir ve ondan yardım dilenir. Bu “ancak sana kulluk ederiz ve ancak senden yardım dileriz.” (Fâtiha Sûresi 1/4) buyurmasının gereğidir. Allah bunu Ummu'l-Kur'ân olan Fâtiha sûresinin odak noktası hâline getirmiştir. İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) İmâm Herevî'nin (ö. 401/1011) *Medâricu's-Sâlikîn* isimli kitabıyla şerhettiği *Menâzilu's-Sâirîn* kitabının ana eksenini yapmıştır (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, *İslâm'da İbadet Mefhûmu* kitabında (el-Karadâvî, 2014) açıkladığı gibi ibadetin iki unsurdan oluştuğunu; ibadet edilene tamamen boyun eğmek ve onu çok sevmek olduğunu zikretmiş; bütün mükelleflerin yaratılmasının gayesini de: “Ben, cinleri ve insanları ancak bana ibadet etmeleri için yarattım.” (Zâriyat Sûresi, 51/56) âyetine işaret ederek vurgulamıştır. (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edildiği gibi “Anadolun ki biz her ümmete Allah'a kulluk edin ve tâğûttan kaçınan diye bir elçi gönderdik.” (Nahl Sûresi, 16/36) Bütün peygamberlerin kavimlerine tevhîd risâletiyle (Allah'a ibadet edin. Ondan başka ilah yoktur) gönderildiklerini; kavimlerini, isim ve unvanları, şekil ve sureti ne olursa olsun, her türlü tâğûta kulluktan kurtarmak için gönderildiklerini ifade etmiştir (el-Karadâvî, 2018).

3. Tâğût Değerlendirmesi

el-Karadâvî, tâğût kelimesini şöyle izah etmiştir:

“Allah'tan başka kulluk edilen tâğût, bazen gözlerle görünmeyen bir cin olabilir; bazen inek ve buzağı gibi bir hayvan; bazen bir tabiat gücü olabilir; bazen insanların yontup şekil verdikleri, sonra ibadet ettikleri bir taş olabilir; bazen masum bir peygamber veya onların ibadetinden habersiz sâlih bir velî olabilir (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, İslâm'ın insanları Allah'tan başkalarına, kulluktan şahıslara, muhtelif varlıklara ve hevâ ve arzulara kulluk etmekten kurtarmak için geldiğini, İbn Abbâs'ın (ö. 68/687): “Yeryüzünde ibadet edilen en şerli ilâh nefis ve hevâdır.” sözüyle desteklemiştir (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, Peygamberimizin (s.a.s.) Hristiyan ve Kitap Ehli'nden valilere gönderdiği davet mektuplarının üzerindeki mühürde: “Rasûlüm de ki: Ey Ehl-i Kitâb, sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin. Allah'tan başkasına tapmayalım, Ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilahlaştırmayalım.” (Âl-i İmrân Sûresi 3/64) (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, hayat düzenini bozan ve insanları saptıranın inkârcılık olmadığına vurgu yapmış; Yüce Allah'ın varlığını inkâr eden ataistlerin tarih boyunca kayda değer bir çoğunluk teşkil etmediklerini, insanları asıl saptıranın şirk olduğunu, onların Allah'tan başkalarına kulluk etmelerini ve Allah katındaki

şefaathçileri olduklarına inanmalarını sağladıklarına işaret etmiştir. İlgili şirkin çeşidiyle ilgili şu yorumu yapmıştır: “Kâhinliğin ve deccalizmin yuvası, hurâfelerin ve bâtil inançların vatanı hâline dönüşmüş ve insanı izzet zirvelerinden zillet çukurlarına yuvarlamış” olduğuna vurgu yapmıştır: “Kim Allah’a ortak koşarsa, sanki o gökten düşüp parçalanmış da kendisini kuşlar kapmış yahut rüzgâr onu uzak bir yere sürüklemiş bir nesne gibidir.” Hac Sûresi 22/31 (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, İslâm’ın istediği manevî hayatın “**Allah’ı katıksız birleme**” yani tevhîd üzerine kurulmuş olduğunu, bu tevhîdin ise En’âm (Tevhîd) Sûresi’nde işaret edildiği gibi şu dört unsur üzerine kurulduğunu belirtir:

1. Allah’tan başka Rab edinmemektedir. De ki: “Allah her şeyin Rabbi iken ben ondan başka Rab mı arayacağım?” (En’âm Sûresi, 6/164).
2. Allah’tan başka dost edinmemektir. “De ki: Gökleri ve yeri yoktan var eden, yedirdiği halde yedirilmeyen Allah’tan başkasını mı dost edineceğim?” (En’âm Sûresi 6/14).
3. Allah’tan başka hakem aramamaktır. “(De ki) Allah’tan başka bir hakem arayacağım? Halbuki size Kitâb’ı açık olarak indiren O’dur.” (En’âm Suresi 6/114).
4. Allah rızasından başka bir şeyi gaye edinmemektir. “De ki şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabbi Allah içindir. Onun ortağı yoktur, bana sadece bu emrolundu ve ben müslümanların ilkiyim” (En’âm Sûresi, 6/162-163).

el-Karadâvî bu unsurlar bir kimsede bilgi, amel ve hâl olarak toplandığında, onda manevî hayatın esası, hatta İslâmî varlığın rûhu olan tüm tevhîdin gerçekleşmiş olacağını zikretmiştir. (el-Karadâvî, 2018).

4. Tâbi Olma Değerlendirmesi

el-Karadâvî, İttibâ kelimesini “İslâm’ın istediği şekliyle mânevî hayatın hususiyetlerinden biri ittiba etmek, tâbi olmak ve uymaktır.” Şeklinde açıklamıştır (el-Karadâvî, 2018).

İslâm’daki Rabbânî veya manevî hayatın, insanların istedikleri ve istemedikleri şeyler gibi şekillendirdikleri esnek bir madde olmadığını; onun ilâhî şerîatın hükümleriyle disipline edilmiş belli bir hayat olduğunu zikretmiştir (el-Karadâvî, 2018).

Manevî hayatın özünün Allah’ı zikretmek, ona şükretmek ve güzel ibâdet etmek suretiyle O’nunla güzel bir ilişki içinde olmak olduğunu zikreden el-Kardâvî, bu ilişkinin iki temel esas üzere kurulmuş olduğuna işaret etmiştir:

1. Kulluğun yalnız Allah’a yapıp O’na hiçbir kimsenin ve şeyin ne bir peygamberin ne bir velinin ne bir meleğin ne bir cinin ne bir beşerin ne de bir taşın ortak koşulmaması (Halbuki onlara ancak dinî, yalnız O’na has kılarak ve Hanîfler [Tevhîd Ehli] olarak Allah’a kulluk etmeleri...) emrolunmuştu.” (Beyyine Sûresi, 98/5). “Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, sâlih amel işlesin ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın” (Kehf Sûresi, 18/110).

2. Allah'a kulluğun sadece O'nun Kitâb'ında ve Peygamberinin diliyle belirlediği şerîata göre yapılması. Tâ ki hiç kimse dinde Allah'ın izin vermediği bir şey türetmesin. Çünkü (namaz, oruç gibi) sembol değeri taşıyan ibadetlerde aslanan, şerîat tarafından ibadet olduğu belirtilmeyen hiçbir şeyin mübâh ve meşrû olmamasıdır. Âdetlerde, insanlarla muamelelerde ve dünya işlerinde aslanan, şerîat tarafından haram edici bir nass gelmedikçe her şeyin mübâh ve meşrû olmasıdır (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, Fudayl b. İyâz'a (ö. 187/803), "Sizi, hanginiz amelce daha iyisiniz diye sınamak için (Mülk Sûresi, 67/2) âyet-i kerîmesiyle ilgili olarak "En güzel amel hangisidir?" diye sorulduğunda, o, "En güzel amel en ihlâslı ve en doğru olanıdır; çünkü amelden ancak ihlâsla yapılan ve doğru olanı kabul edilir." diye cevap vermiştir. Ona, "İhlâslısı ve doğrusu hangisidir?" diye sorulunca, "İhlâslı oluşu Allah için yapılması, doğruluğu ise Rasûlullah'ın (s.a.s.) sünnetine uygun olmasıdır." diye cevap vermiştir. el-Karadâvî, "İbâdet için türlü türlü üslup ve şekiller koymada zevk ve duygularını hakem yaparak, akıllarının güzel görmesine ve nefislerine hoş gelmesine göre yeni şekil ve surette ibadetler ve üsluplar koyanlar, bununla Allah'a yaklaşmayı hedefleseler de büyük bir hata içindedirler. Çünkü ibâdet, meşrûluğunu aklın onu güzel görmesinden veya hevânın iyi ve hoş bulmasından almaz; sadece vahiyden alır." yorumunu yapmıştır (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, el-Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/874), Hz. Âişe'den rivâyet edilen: "Rasûlullah'ın (s.a.s.): "Her kim bu işimizde onda olmayan bir şey türetirse o reddolunur." (el-Buhârî, 1992, Sulh, 5); (Muslim, 1992, Akdiyye, 8); (Ebû Dâvûd, 1992, Sünnet, 6); (ed-Dârekutnî, 2015, 3979, Hadis) (Muhammed, 2000, 1120, Hadis) yer vermiş olduklarını hadisi zikretmiş ve: "Her kim dinimizde Allah'ın izin vermediği bir ibâdet şekli türetirse, o şey kabul edilmeyip reddedilir." Şeklinde izah etmiştir (el-Karadâvî, 2018).

Rasûlullah (s.a.s.): "Sünnetime ve doğru yolda olan Râşid halîfelerin sünnetine uyun; onlara azı dişlerinize sımsıkı tutunun. Sonradan dine sokulan şeylerden sakının; zira her bid'at sapıklıktır," buyurmuştur. (Bunu el-İrbâd b. Sâriye'den; (Ahmed b. Hanbel, 1992, 4/126, 127), (Muslim, 1992, Cuma, 13); (Ebû Dâvûd, 1992, Sünnet, 6), (et-Tirmizî, 1992, İlim, 16. Hasen-sahîh); (İbn Mâce, 1992, Mukaddime, 6); (en-Nesâî, Salâtu'l-İydeyn, 22); (ed-Dârimî, 1992, 208. Hadis); (el-Hâkim, 2022, İlim, 300, 303), (İbn Hibbân, 2004, Mukaddime, 5, 10); (İbn Receb, 2016, 28. Hadis) (el-Karadâvî, 2018).

5. Kapsamlılık ve Kuşatıcılık Değerlendirmesi

el-Karadâvî, Müslümanın soyutlanmış manevî hayat ve diğer özgür maddî hayat olmak üzere birbiriyle çelişen iki hayat yaşayamayacağına işaret etmiş, bunu şöyle izah etmiştir: "Müslüman için manevî hayat geniş, derin, etkili, kapsamlıdır. Kalabalıkta ve yalnızken, evde ve yolda, ilimde ve amelde, yolculukta ve mukim iken, uykuda ve uyanırken. Ondandır hiçbir zaman ayrılmaz. Müslüman için manevî hayat cami ile sınırlı değildir. O dinin şîârı olan ibadetleri eda ettikten sonra, dışarıya tüm bağlardan çözülmüş ve tüm sınırlandırmalardan kurtulmuş hâlde çıkmaz. Bilakis, o sürekli Allah'la beraberdir. Ondandır gafil olmaz. Zikretmeyi unutmaz. Murâkabeden (Allah'ın onu sürekli gördüğü şuurundan) ayrılmaz.

“Doğu'da Allah'ındır, batıda nereye dönerseniz Allah'ın yüzü zâtı oradadır (Bakara Sûresi, 2/115). “Üç kişi aralarında fısıldaşacak olsa, o dördüncüleridir. Beş kişi fısıldaşacak olsa, o altıncılarıdır. Bundan daha az veya daha çok olsalar, mutlaka o nerede olurlarsa olsunlar, onlarla birlikte” (Mücâdele Sûresi 58/7) (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, hayatın her safhasına zikirler ve dualar konulduğunu; sabah ve akşam olduğunda, bir yere girerken ve çıkarken, yerken ve içerken, uyurken ve uyanırken, yolculukta, mukîmken... zikir vardır. “Ey inananlar! Allah'ı açıkça zikredin. Ve onu sabah, akşam tesbîh edin” (Ahzâb Sûresi, 33/41-42) (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, Müslümanın ziraat, sanat, ticaret ve yöneticiliğinde manevî atmosferden ayrılmayacağını, her ameline Allah'ı murâkebe etmesi, her yaptığını sağlam yapıp insanları aldatmaması (Muslim, 1992, İman, 43); (ed-Dârimî, 1992. 2461. Hadis); (el-Hâkim, 2022, 2091. Hadîs) (İbn Hibbân, 2004, 567. Hadis) onlara hainlik yapmaması ve zulmetmemesinin istendiğini ifade etmiştir: “Şüphesiz Allah, bir iş yapanın, onu yaparken güzel ve sağlam yapmasından hoşlanır.” (el-Albânî, *Sahîhu Câmiî's-Sağîr*'de el-Beyhakî'nin Ebû Kuleyb'den rivâyet ettiği hadîsin hasen hadîs olduğunu belirtmiştir (el-Albânî, 1988) “Şüphesiz Allah iyiliği her şeye yazmıştır.” (Muslim, 1992, Sayd, 11); (İbn Receb, 2016. 17. Hadis) el-Karadâvî, Müslümandan yine dünya işlerinin onu Rabbine karşı görevlerinden oyalamaması; müezzinin “Hayya ale'l-Felâh” diye nidâ ettiğinde kendisini dünya meşgalelerinden sıyrıp Rabbinin huzuruna huşuyla durup müracaat etmesinin istendiğine vurgu yapmıştır. Allah'ın mescitlerinin ziyaretçileri ve evlerinin imarcıları diye adlandırılan kimselerdir. “Orada sabah akşam onu öyle kimseler tesbih eder ki onlar ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar” (Nûr Sûresi 24/36-37) (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, Müslüman'ın güzel niyeti ve Allah'a samimî yönelişiyle dünyevî işlerini ibadete ve Allah'a yaklaştıran amellere dönüştürebileceğini ifade etmiş, şakalaşmak ve muhabbeti artırmak için “Eşinin ağzına koyduğu lokmaya bile” sevap verileceğini vurgulamıştır. Mübâh olan eşiyile özel ilişkisinde bile. Nitekim Rasûlullah (s.a.s.): “Sizden herhangi birine fercinden dolayı sadaka sevabı vardır.” Buyurduğunda Sahâbe-i Kirâm: “Yâ Rasûllah! Bizden biri şehvet arzusunu tatmin edecek ve bundan dolayı ona sevâb olacak, öyle mi? Dediler. Rasûlullah (s.a.s.): “Ne dersiniz, kendini haramla tatmin etseydi? Bu onun için bir günah olmayacak mıydı? İşte bunun gibi kendini helalla tatmin edince de ona sevap olur,” buyurdu. (Muhammed, 2000, 1053. Hadis) (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, Müslümanın yaptığı her şeyin Rabbine ibadet olduğunu ve yeryüzünün de ona mescit kılındığını, kendisini her an namaz mihrabında hissedeceğinden dolayı sürekli Rabbiyle birlikte olduğu bilincini geliştireceğini vurgulamıştır (el-Karadâvî, 2018).

6. Süreklilik Değerlendirmesi

el-Karadâvî, manevî hayatın, yaşamın yatay veya mekânsal her alanında Müslümanla birlikte olduğu gibi, dikey veya zaman olarak da Rabbi'ne kavuşuncaya kadarki tüm zamanlarda ve hayatının tüm dönemlerinde sürekli onunla olduğunu ifade etmiştir. Bazı dinlerin insanın Rabbine haftada bir gün daha doğrusu, o günde de bir saat- ibadet edip, sonra haftanın diğer vakitlerinde dünyasına, şehvetlerine ve özel meşgalelerine gitmesiyle yetiniyor olsa da İslâm'ın bu husustaki tavrının farklı olduğunu bazı örnekler vererek şöyle beyan etmiştir:

“Bazı ibadetler Müslüman'dan farz ve vacip olarak ömürde bir defa yapması istenir; hac gibi. Birtakım ibadetler Müslüman'dan yılda bir defa istenir. Ramazan orucu ve yıllık zekât gibi. Bazı ibadetler Müslüman'dan haftada bir defa istenir; o da Cuma namazıdır. Ancak tüm bunların yanında günlük yapılan bir ibâdet vardır ki, o Müslüman'ı sürekli Rabbine bağlar ve her an O'nunla buluşmak üzere hazır olmasını sağlar. Unuttuğunda hatırlatır, gaflete düştüğünde uyandırır, güçsüzleştğinde güçlendirir. Bu, İslâm'ın "dinin direği" ve "Müslüman ile kâfir arasında ayırıcı" diye adlandırdığı beş vakit farz namazdır: "Gündüzün iki ucunda, gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri (günahları) giderir. Bu, öğüt almak isteyenlere bir hatırlatmadır." (Hûd Sûresi, 11/114) (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, namaz ibadetinin Müslüman'a seferde ve ikâmette, sağlığında ve hastalığında, barışta ve savaşta farz kılınan ve farziyeti hiçbir şekilde düşmeyen bir ibadet olduğuna dikkat çekmiş ve bu hususu şöyle ifade etmiştir: “O yüzden biz fıkıh kitaplarında, kasr (dört rek'atlı namazları iki rek'at kılma) ve cem' (öğle ile ikindiye (cem'-i takdîm), akşam ile yatsıyı birleştirme cem'i te'hir) hükümlerinin de işlendiği "Yolcu namazı" ve "Hasta Namazı" bahislerini buluruz. Ve bu hususta Rasûlullah'ın (s.a.s.): “Ayakta kıl. Gücün yetmezse oturarak, ona da gücün yetmezse yan üzeri yatarak kıl” hadis-i şerifi vardır. (el-Albânî, 1988, 3778. Hadis) (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, fıkıh kitaplarında "korku -veya savaş- namazı"nın varlığına işaret etmiş: “Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırдың zaman, onlardan bir kısmı seninle namaza dursunlar, silahlarını (yanlarına) alsınlar; böylece (namazı kılıp) secde ettiklerinde (diğerleri) arkanızda olsunlar. Sonra henüz namazını kılmamış olan (bu) diğer grup gelip seninle namazlarını kılsınlar ve onlar da ihtiyat tedbirlerini ve silahlarını alsınlar... ”(Nisâ Sûresi, 4/102) âyetini delil olarak zikretmiştir (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, Müslüman saflarla kâfir safların birbirine girdiği, kılıçların kılıçlarla buluştuğu, taraflar arasındaki çarpışmaların şiddetlendiği anda bile Müslüman ayakta, binekte veya oturarak, ima yolu ile bile olsa rükû, secde ve kıbleye yönelme gibi rükünler şart koşulmaksızın, gücünün yettiği şekilde kılacağını: “Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın. Eğer (herhangi bir şeyden) korkarsanız (namazlarınızı) yürüyerek yahut binmiş olarak (kılın)” (Bakara, 2/238-239) âyetiyle delillendirmiştir (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, Müslüman her anında ve halinde; yolculukta ve mukîm iken, sağlığında ve hastalığında, ayakta, oturarak ve yan yatarak Allah'ı anmakla emrolunduğunu "Ey İnananlar! Allah'ı çok zikredin ve O'nu sabah-akşam tesbîh edin." (Ahzâb Sûresi, 33/41-42) âyetleriyle delillendirmiştir (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, özel münasebet, vesile ve bazı durumlarda yapılması hakkında gelen bazı dua ve zikirleri derleyen bazı özel kitapların telif edildiğine vurgu yapmıştır (Bu eserlerden biri de İmâm en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Ezkâr* adlı eseridir) (en-Nevevî, 2022) (İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *es-Sünen*'i dışındaki *Küttüb-i Sitte*'den seçilen eserde hadisler, on dokuz bölüm ve 356 bab halinde bir araya getirilmiştir. (Kandemir, 2007, 33/46-47) Müslüman, atan bir damarı, alıp-verdiği bir nefesi oldukça, belirlenen ömrü sona erip ölüm gelene kadar Allah'a ibadetle sorumludur: "Sana yakîn gelene kadar Rabbine ibâdet et. " (Hicr Sûresi, 15/99) el-Karadâvî, "yakîn"den kasıt, şu âyet-i kerimede geçtiği gibi "ölüm"dür: "(Kâfirler kıyamet günü derler ki): Biz hesap gününü de inkâr ederdik. Sonunda bize yakîn (ölüm) geldi çattı..." (Müddessir Sûresi, 74/46-47) (el-Karadâvî, 2018).

7. Kolaylık ve Genişlik Değerlendirmesi

el-Karadâvî, İslâm'da manevî hayatın (her zaman ve mekânı) kuşatmasına, kapsamlılığına ve devamlılığına rağmen kolay ve rahat olduğunu ifade etmiş, insanı aşırı zor bir şeyle mükellef kılmayacağını, onu zor şeylerle yormayıp belini kırarak yükler yüklemeyeceğini, insanın sadece gücünün yettiği şeylerle mükellef kılındığına dikkat çekmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in dinde hiçbir zorluğun bulunmadığını söylemesinin şaşılacak bir şey olmadığını ifade etmiş olan el-Karadâvî: "O, din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi. " (Hac Sûresi, 22/78) âyetiyle delillendirmiştir (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, tahâret ve teyemmümün meşrûluğunun: "Allah, size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez; fakat sizi tertemiz kılmak ve size (ihsân ettiği) nimetini tamamlamak ister; umulur ki şükredersiniz. " (Mâide Sûresi, 5/6) âyetin sonunda vurgulandığını ifade etmiştir. (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, oruç âyetlerini Allah -orada hasta ile yolcunun orucunu bozup sonra kaza edebileceğini de zikrettikten sonra- şu cümlelerle bitirmiş olduğuna dikkat çekmiştir: "Bütün bunlar, sayıyı tamamlamanız ve size doğru yolu göstermesine karşılık, Allah'ı tâzim etmeniz, şükretmeniz içindir. " (Bakara Sûresi, 2/185) (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kitâb Ehli'nin kaynaklarında: "Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygamber'e uyanlar (var ya), işte o Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten sakındırır, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir" (A'raf Sûresi, 7/157). Âyetinde zikredildiği şekilde geçmiş olduğunu ve Rasûlullah'ın (s.a.s.) mesajının Kitâb Ehli'nde özetinin de bu olduğunu vurgulamıştır. el-Karadâvî, bunun şeriatın içerdiği kolaylık ve genişliği, bizden öncekilere yüklenen ağır dinî yükümlülüklerin bizden kaldırıldığını ifade ettiğini vurgulamıştır. Bu sebeple Allah, mü'minlere dualarında şöyle

demelerini tavsiye etmiştir: "Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işler de yükleme!" (Bakara Sûresi, 2/285). el-Karadâvî, sahîh bir hadiste Allah'ın bu duaları kabul ettiğini ifade etmiş; İslâm'daki manevî hayatın insanların alt, orta ve üst olmak üzere tüm tabakalarını kapsadığına vurgu yapmıştır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm buna şöyle işaret etmiştir: "Sonra Kitab'ı kullarımız arasından seçtiklerimize verdik. Onlardan (insanlardan) kimi kendisine zulmeder, kimi orta yolu tutar, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçmek için yarışır. İşte büyük fazilet budur. " (Fâtır Sûresi, 35/32) (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, insanların mükellefiyetlerini algı şekillerinin farklı olduğuna dikkat çekmiş; kimisi farzları edâ ile yetinir, bazen onlarda da gevşeklik gösterir, haramlardan kaçınmakla yetinir ve bazen onlara düşer ki bu, "**nefsine zulmeden**"dir. Kimisi farzları hiç terk etmeksizin edâ eder, haramlardan kaçınır ve herhangi bir harama düşmede gevşeklik göstermez; bu da "**orta yolu tutan**"dır. Kimisi ise haramları terk etmekle yetinmeyip din ve ahlâkını korumak için şüpheli şeylerden kaçınır. Hatta daha ileri giderek mekrûhları da bırakır. Sonra daha da yükselerek mahzûrlu şeylere düşme korkusuyla hiçbir mahzûru olmayan şeyleri de terk eder." Emredilenlerde de farzlar ona yetmez, açlığını gidermez. Bir hadis-i kudside buyrulduğu gibi, nâfile ibadetler yapa yapa Allah'ın sevgisini kazanır: "Kulum bana, kendisine farz kıldığım ibadetler kadar hiçbir ibadetle yaklaşamaz. Kulum, bana nâfile ibadetler yapıp yapıp onu severim. Onu sevince de kendisiyle iştîği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli ve yürüdüğü ayağı olurum. Benden bir şey isteyecek olursa ona mutlaka verir, bana sığırırsa onu mutlaka korurum." (el-Buhârî, 1992, Rikâk, 38); (İbn Hacer, 1959, 6502. hadis); (İbn Receb, (ts), 2/330, 38. hadis) (el-Karadâvî, 2018).

Farzların sahibini "**Allah'a yakınlık**" mertebesine ulaştırdığına dikkat çeken el-Karadâvî, nâfile ibadetlerin de onu "**Allah tarafından sevilme**" mertebesine yükselttiğini; bunun ise "**Allah'ın izniyle hayırlarda önde olma**" mertebesi olduğuna işaret etmiştir. İslâm'daki manevî hayatın, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Ebû Zerr, Ebûdderdâ, Selmân, Abdullah b. Amr ve başka sahâbîler âbid ve zâhid kimselerle birlikte Rasûlullah'a (s.a.s.) İslâm'ın farzlarını soran bedevîyi de kuşatmış olduğunu Rasûlullah (s.a.s.) ona beş vakit namaz, farz zekât, Ramazan orucu... şeklinde açıklamıştır. Sonunda adam açıkça: "Vallahi bundan ne çok ne de az yapacağım," demiş. Rasûlullah (s.a.s.) da: "Gerçekten dediğini yaparsa mutlaka kurtulur," bir başka rivâyette ise "Dediğini yaparsa cennete girer," buyurmuştur. (Muhammed, 2000, 6. Hadis) (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, İslâm'da manevî hayatın tövbe eden günahkârları da kapsadığına dikkat çekmiş, kişinin günahları ne kadar büyük olursa olsun, nefislerine ne kadar çok zulmetmiş olursa olsunlar rahmet kapısı üzerlerine kapatılmayacağını: "De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir. " (Zümer Sûresi, 39/53) âyetiyle delillendirmiştir (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, Allah'ın günahlarına ve kendilerine zulmetmiş olmalarına rağmen Peygamberine (s.a.s.) nasıl da böylesine yumuşak ve nazik bir hitapla, "Ey kullarım!" diye seslenmesini emrediyor? Bunu

onlara, Rableri ile bağlarının kesilmediğini, ne kadar günah işlemiş ve haddi aşmış olurlarsa olsunlar, hâlâ Allah'ın kulları olduklarını hissettirmek için yapmıştır. Ki onların Allah'ın rahmetinden ümit kesmeleri ve yardımından umutsuzluğa düşmeleri câiz değildir; çünkü Rabbinin rahmetinden ancak doğru yoldan sapanlar ümit keser, Allah'ın yardımından ancak kâfirler gürûhu umutsuzluğa düşer.” Şeklinde izah etmiştir. (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, Allah şirke düşen, öldüren, zinâ eden, sonra da tevbe edenlerin tevbelerini kabul ettiği kimseleri Allah şöyle beyan etmiştir: "Yine onlar (Rahman'ın kulları) ki, Allah ile (tuttukları) başka bir tanrıya yalvarmazlar. Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zinâ etmezler. Bunları yapan, günahının cezasını) bulur; kıyamet günü azabı kat kat artırılır ve onda (azapta) alçaltılmış olarak devamlı kalır. Ancak tevbe edip iman edip sâlih amel işleyenler başkadır; Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir. " (Furkân Sûresi, 25/68-70) (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, İmâm Hasan Basrî (ö. 110/728), "Şüphesiz inanmış erkeklerle inanmış kadınlara işkence edip sonra tevbe de etmeyenlere cehennem azabı ve (orada) yanma cezası vardır" (Burûc Sûresi, 85/10) âyet-i kerîmesindeki Allah'ın geniş rahmetine hayret ederek: "Bunlar Allah'ın dostlarını öldürdüler, ama Allah yine de onlara, tevbe kapısını kapatmadı ve rahmeti hakkında ümitsizliğe düşürmedi!" şeklinde tefsir ettiğine dikkat çekmiştir. Ğamidiyye kabilesinden evli iken büyük günahlardan olan zinaya düşen ve ne kadar şiddetli olursa olsun Allah'ın emrinin kendisinde uygulanmasını isteyen kadın için de Rasûlullah (s.a.s.): "Vallahi, o öyle bir tevbe etti ki Medine'li yetmiş kişiye taksim edilseydi onlara yeterdi" buyurmuştur (Müslim, 1992, Hudûd, 5); (Ebû Dâvûd, 1992, Hudûd, 25); (ed-Dârimî, 1992, 2250. Hadis); (el-Hâkim, 2022, 8153. Hadis) (ed-Dârekutnî, 2015, 2754. Hadis); (en-Nesâî, 2011, 6993. Hadis); (el-Albânî, 1988, 5128. Hadis) (el-Karadâvî, 2018).

8. Denge ve Ölçülülük Değerlendirmesi

el-Karadâvî, İslâm'da manevî hayatın, Allah ve Rasûlünün (s.a.s.) belirlediği şekliyle ölçülü, dengeli ve maddî hayatın diğer yönleriyle uyumlu bir hayat olduğunu; onda Müslüman'ın kendisine zulmetmesine ve insanların haklarına geçmesine yol açan ve "haddinden fazla titizlik, dinî kendine zorlaştırma" ile "aşırılık, taşkınlık" kabul edilmediğine işaret etmiştir. Bu unsurun "k ol a yvë "basitlik" unsurlarını tamamlayıcı, hatta onun gerektirdiklerinden biri olduğunu zikretmiştir. Denge ve ölçü dairesinden çıkan mükellef, kaçınılmaz olarak güçlük ve sıkıntıya gireceğine vurgu yapan el-Karadâvî, İslâm'ın Müslüman'dan insanları ve hayatı terk ederek bir ibadethaneye çekilip Allah'a ibâdet etmesini veya bir hücrede ruhbânlık yapmasını istemediğini; bilakis, ruhbânlık diye bir şey çıkarıp sonra ona gereği gibi riâyet etmeyenleri eleştirmiş olduğunu ifade etmiştir (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, Rasûl-i Ekrem'in (s.a.s.) de Sahâbe-i Kirâm'dan ibâdet veya zühdde aşırıya kaçanlara karşı çıkmış olduğunu ve onlara i'tidal yolunu ve dengelilik metodunu açıklamıştır ki bu kendisinin (s.a.s.) yolu ve metodu, yani uyulması gereken ve reddedilmesi câiz olmayan sünnetidir.” Yorumunu şu

hâdiseyle desteklemiştir: "Bir grup sahâbî, Rasûlullah'ın (s.a.s.) eşlerine O'nun ibadetini sormuşlar; anlatılınca onu az bulup: "Biz Rasûlullah'ın (s.a.a.) yanında ne oluyoruz ki?" "Onun geçmiş ve gelecek günahları bağışlanmıştır!" demişlerdi. Sonra biri: "Ben ömür boyu her gün oruç tutacak, hiçbir günü oruçsuz geçirmeyeceğim", ikincisi: "Ben de gecelerimi hiç yatmadan hep ibadetle geçireceğim", üçüncüsü: "Ben de kadınlardan uzak duracağım ve hiç evlenmeyeceğim" demişti. Rasûlullah (s.a.s.) onların sözlerini duyunca onları toplamış ve şu konuşmayı yapmıştı: "Ben sizin Allah'tan en çok korkanınız ve O'ndan en çok sakınanızım ama ben hem oruç tutar hem de yerim. Hem gece namazı kılarım hem de uyurum. Kadınlarla da evlenirim. Artık her kim benim sünnetimden yüz çevirirse, o benden değildir" (el-Buhârî, 1992, Nikâh, 1); (Muslim, 1992, Nikâh, 1); (en-Nesâî, 2011, 5142. Hadis); (ed-Dârimî, 1992, 2104. Hadis); (İbn Hibbân, 2004, Mukaddime, 14); (Muhammed, 2000, 885. Hadis) (el-Karadâvî, 2018).

İslâm'da manevî hayatın, Müslüman'ın sürekli olarak gündüzleri oruç tutup geceleri namaz kılmasını, böylece bedeninin dinlenme, gözünün uyku, ailesinin muhabbet ve sohbet ile yardımlaşma haklarını ihlâl etmesini gerektirmeyeceğini vurgulayan el-Karadâvî, Rasûlullah'ın (s.a.s.) nefsinin, ailesinin ve ziyaretçilerinin haklarını unutarak kendini oruç, gece namazı ve Kur'ân-ı Kerîm okumaya verdiğinde Abdullah b. Amr'a bunda dengeli olmasını tavsiye ederek şöyle buyurduğunu zikretmiştir: "Çünkü kesinlikle bedeninin sende hakkı vardır, gözünün sende hakkı vardır, eşinin sende hakkı vardır, ziyaretçilerinin sende hakkı vardır." (Muhammed, 2000, 715. Hadis) (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, İslâm'da manevî hayat, Müslüman'dan İran'daki Şamanistlerde, Hindistan'daki Brahman'larda, Çin'deki Budistlerde, Yunanistan'daki Revakçılarda ve Hristiyan dinindeki ruhbânlıkta olduğu gibi, dünya hayatının güzel nimetlerini kendisine yasaklamasını istemeyeceğini ifade etmiş, Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok yerde Allah'ın helâl kıldığı nimetleri haram kılanlara şiddetle karşı çıkmış olduğunu ve Allah'ın bunların tümünü kendileri için yarattığını, bunları onlar için yaratıp sonra kendilerine yasaklamasının imkânsız olduğunu açıklamış olduğuna dikkat çekmiştir. el-Karadâvî, "Allah'ın onlardan tek istediğinin bunları israfa ve cimriliğe kaçmadan ölçülü kullanmaları, hiç kimsenin hakkına tecavüz etmemeleri; bu nimetleri Allah'a isyan ve yeryüzünde bozgunculukta değil, ibâdet ve itaatinde kullanmak suretiyle O'na şükretmeleridir." Şeklinde izah etmiş ve bunu "Ey Âdem oğulları! Her mescide gittiğinizde güzel elbiselerinizi giyin; yiyecek, içecek, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez. De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı? De ki: Onlar, dünya hayatında, özellikle de kıyamet gününde, mü'minlerindir. İşte bilen bir topluluk için âyetleri böyle açıklıyoruz: "A'raf Sûresi, 7/31-32".

"Artık, Allah'ın size verdiği rızıktan helâl ve temiz olarak yiyecek; eğer (gerçekten) yalnız Allah'a ibâdet ediyorsanız, onun nimetine şükredin." (Nahl Sûresi, 16/114).

"Allah'ın rızıkından yiyecek, içecek, sakın yeryüzünde bozgunculuk etmeyin. " (Bakara Sûresi, 2/60).

"Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri (kendinize) haram kılmayın ve haddi aşmayın. Allah haddi aşanları sevmez. Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin ve kendisine iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun" (Mâide Sûresi 5/87-88) âyetiyle delillendirmiştir (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, Müslümanın manevî yükselişinin zirvesinde bile temiz yiyecek ve içeceklerin, hoş elbise ve süslerin, güzel ev ve meskenlerin nimetlerini, evlilik hayatının güzelliklerini, oyun ve dinlenmenin güzelliklerini yaşamasında ve bunların zevkini tatmasında hiçbir beis olmadığına vurgu yapmıştır. (Hoş nimetler hakkındaki yazdıklarımız için, "Değerlerin ve Ahlâkın İslâm Ekonomisindeki Rolü" kitabında yazdıklarımıza (s. 65-79, Vehbe Yayınevi, Kahire, bakınız (el-Karadâvî, 2018).

9. Çeşitlilik Değerlendirmesi

el-Karadâvî, İslâm'daki manevî hayatın özelliklerinden biri de çeşitlilik olduğunu zikretmiş; Müslümanın kendisini tek bir ibadete veya rûhî bir mücâhedeye vermeyeceğini, bilakis Rabbine ibâdet edeceğini, Ona yaklaşacağını, rûhunu O'nun sevgisiyle, kalbini yakınlığıyla ve aklını marifetiyle gıdalandıracağını şöyle ifade etmiştir: "Onun önünde pek çok fırsat, rahatça hareket edebileceği geniş alanlar vardır. Her insan onda enerjisini harcayabileceği, açlığını doyurabileceği, susuzluğunu giderebileceği bir şeyler bulabilir. İslâm, mü'mine yönelik mânevi taleplerinde çeşitliliğe gitmiştir. Onun istekleri: söz ve amel, yapma ve terk etme, farz olarak yapma ve nâfile olarak yapma, bedenî amel ve kalbî amel, gece ve gündüz, gizli ve açık... olmak üzere çeşit çeşittir (el-Karadâvî, 2018).

İslâmî ibadetlerden bazıları zikir ve Kur'ân okumak gibi sözlü, bazıları namaz kılmak ve zekât vermek gibi ameli, bazıları da sabrederek kendini bazı nimetlerden engellemekten ibaret olan oruçta olduğu gibi terk etme türündendir. Bazıları namaz, oruç ve bedenle cihatta olduğu gibi sırf **bedenî**; bazıları zekât, sadakalar ve malla cihatta olduğu gibi sırf **mâlî**dir. Bazıları ise "hac" ve "umre" ile "hem beden hem mal ile yapılan cihat"ta olduğu gibi **"bedenî ve mâlî"**dir. Bazıları, yapılması şart farzlar ve iyi görülen nâfileler gibi, emir ve tavsiye olunanı yapma şeklinde "fiisel" ve "bir şeyler ortaya koyma" türündendir. Şüphesiz farzlar nâfilelerden önce gelir ve Allah farzlar edâ edilmedikçe nâfileleri kabul etmez. Farzları edâ, insanı **"Allah'a yakınlık"** derecesine; nâfilelere devam ise **"Allah tarafından sevilme"** derecesine yükseltir (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, bu hususta, el-Buhârî'nin *"es-Sahih"*inde zikrettiği: "Kulum bana, kendisine farz kıldığım ibadetler kadar hiçbir ibadetle yaklaşamaz. Kulum bana nâfile ibadetler yapa yapa onu severim. Onu sevince de işittiği kulağı, gören gözü, tuttuğu eli ve yürüdüğü ayağı olurum... Hadis-i kudsîye dikkat çekmiştir (el-Buhârî, 1992, Rikâk, 38; İbn Hibbân, 2004, 347. Hadis) (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, bazı ibadetlerin ise haram ve mekrûh gibi (kesin veya tavsiye yoluyla) yasaklananı **"bırakma ve terk etme"** türünden olduğuna dikkat çekmiştir. Şirkten sonra ilk kaçınılması gereken şey büyük günahlardır. Sonra kişi yükselir ve -tenzihî dâhil- mekrûhlardan uzak durur. Sonra daha da yükselir ve mekrûhu, sonra "haram olması muhtemel" olanı, sonra da harama çeker korkusuyla bazı

helalleri terk ettiğine: "Kul, mahzûrluya düşme korkusuyla mahzûrsuzu terk etmedikçe muttakîler makamına ulaşamaz." Hadisiyle dikkat çekmiştir. Bu terk veya bırakma türünün önemli bir husus olduğunu da şöyle yorumlamıştı: "Zira, güzelliklerle donanma öncesinde arınma, bina dikme öncesinde enkazı kaldırma kabilindendir. "Haramlardan kaçın; insanların en muttakîsi olursun" hadisinde zikredildiği gibi. (et-Tirmizî, Ahmed b. Hanbel ve el-Beyhakî'nin -*Suabu'l-İman*'da- Ebû Hureyre'den rivâyet ettikleri hadisten bir kısımdır) (el-Albânî, 1988, 1000. Hadis. Hadis hasendir) (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, rûhî amellerle ilgili şu yorumu yapmıştır: "Rûhî amellerden bazıları sadece bir uzuvla, mesela dille yapılır. Çünkü tesbih (Subhanallah), hamd (Elhamdulillah), tehlil ("Lâ ilâhe illallah" demek), tekbir (Allahu Ekber), dua, istiğfar, Kur'ân tilâveti, Rasûlullah'a (s.a.s.) salâvat, Allah'a davet, iyiliği emredip kötülükten sakındırmayı sadece dil ile yapar. El de böyledir; Müslüman faydalı ilmi onunla yazar, mü'minlerle onunla musafahalaşır, geçim için helâl malı onunla kazanır: "Hiç kimse kendi eliyle yaptığından (kazandığından) daha hayırlı bir yemek yememiştir. Allah'ın peygamberi Dâvûd da kendi eliyle yaptığından (kazandığından) yerdi" (el-Albânî, 1988, 5546. Hadis). Ayak da böyledir; Müslüman camiye ve akrabalarını ziyarete onunla gider, çeşitli ibâdet ve amelleri onunla yapar. Diğer azalar da böyledir. Manevî amellerden bazıları sadece akılla yapılır; Allah'ın mahlûkatı ve nimetleri üzerinde, bu arada kendi nefsinde tefekkür etmek gibi: "Kesin olarak inananlar için yeryüzünde âyetler vardır. Kendi nefislerinizde de öyle. Görmüyor musunuz?" (Zâriyât Sûresi, 51/20-21) Allah'ın Kitâbı'nı tefekkür etmek de bundandır: "(Rasûlüm!) Sana bu mübarek Kitâb'ı, âyetlerini düşünsünler ve aklı olanlar öğüt alsınlar diye indirdik. " (Sâd Sûresi, 38/29) (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, ilim talep ederken onu anlamak, hazmetmek ve müşküllerini çözmek için düşünmek ve kafa yormanın önemini şöyle vurgulamıştır: "Bazı ameller ise kalple yapılan amellerdir: ihlâs, sevgi, ümit, korku, tevekkül, zühd ve sâlihlerin yüksek makamları olan diğer ameller gibi. Bilinmesi gerekir ki ameller Allah katında ancak temel bir kalbî amel olarak kabul edilir; o da **"sırf Allah için yapma niyeti"**dir. Bu, Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi, ameli sadece O'nun için, O'nun sevgi ve rızasını kazanmak için yapmaktır: "Halbuki onlara ancak dinî yalnız O'na has kılarak ve Hanîfler (tevhîd ehli) olarak Allah'a kulluk etmeleri... emrolunmuştu " (Beyyine Sûresi, 98/5) (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, amellerde bu bol çeşitlilik bulunmasına rağmen hepsi aynı derecede olmayıp birbirlerinden farklı olduklarını şöyle açıklamıştır: "Mesela, nafileler farzlardan, farz-ı kifâye farz-ı ayn'dan, ferd'i ilgilendiren farz-ı ayn toplumu ilgilendiren farz-ı ayn'dan daha az derecededir. Faydası sadece sahibine olan namaz, oruç, hac ve umre gibi ibadetler, başkalarına da geçen ameller gibi değildir. Amellerin fayda alanı genişledikçe kıymeti artar ve sevabı çoğalır (el-Karadâvî, 2011: 107, 127; 135-158). Bu yüzden Allah yolunda cihâd, "İslâm'ın en zirve ameli"dir. Çünkü ötesinde İslâm ümmetinden tehlikeleri atmak, Allah'ın dinini yüceltmek ve Allah'ın dâvasını korumak vardır. Bundan dolayı da Allah yolunda şehâdet Müslüman'ın kendisi için isteyeceği en yüce ve en faziletli bir makamdır. Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.s.) namaz kıldırırken bir adam namaza geldi. Safa durduğunda "Allah'ım,

bana sâlih kullarına verilebilecek en değerli şeyi ver" diye dua etti. Rasûlullah (s.a.s.) namazı bitirince, "Biraz önce konuşan kimdi?" diye sordu. Adam: "Bendim, ya Rasûlallah!" dedi. Rasûlullah (s.a.s.) "Öyleyse öldürülür ve Allah yolunda şehid edilirsin," buyurdu (el-Karadâvî, 2000, 754); (İbn Hibbân, 4640. Hadis); (el-Hâkim, 2022, 2/74) (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, büyük fıkıhçı, hadisçi ve mücâhid bir zat olan Abdullah b. el-Mübârek'in (ö. 181/797) cihâd için bulunduğu sınırlardan ve cihâd topraklarından, Haremeyn'in kucağında olup Mekke ile Medine arasında gidip gelen ve tüm vaktini oralarda ibadetle geçirmekte, zühd hayatı sürdürmekte olan Allah yolundaki arkadaşı ve dostu Fudayl b. İyâz'a (ö. 187/803) yazdığı mektubundaki şu ifadeleri zikretmiştir:

"Ey Haremeyn'in âbidi, bizi bir görsen,

Senin ibadetle oyun oynasta olduğunu bilirdin.

Birilerinin yanakları gözyaşlarıyla boyanıyorsa.

Bizim boğazlarımız kanlarımızla boyanır" (el-Karadâvî, 2018).

el-Karadâvî, İslâm'da Rabbânî ve Rûhî Hayatın Özellikleri faslını genel bir değerlendirmeye hitâma erdirmiştir: "Şüphesiz manevî hayatın alanı geniş, çeşitleri çoktur. Ancak basiretli mümin bunlardan kendisine en uygun olanını seçendir. Onun için zenginin, kendisi için en uygun ve güzel ibâdetin Allah yolunda infâk olduğunu unutarak, Pazartesi ve Perşembe oruçlarını tutmak veya bir gün oruç tutup bir gün yiyen Hz. Dâvûd'un (a.s.) orucunu tutmayı kendine en büyük dert edinmesi uygun değildir. Doktorun da çevresinde tedavi ederek ölümden kurtaracağı, insanların hastalıklarıyla ticaret yapan ve zor durumlarını fırsat bilip kullanan doktorlardan kurtaracağı Müslüman hastalar varken vaaz ve irşatla ibâdet etmeyi seçmemesi gerekir. Müslüman imamlar veya yöneticiler de halklarının işlerini ihmal ederek, her hak sahibine hakkını ulaştırmaktan, canileri ve Allah'ın sınırlarını aşanları cezalandırmaktan gâfil kalarak Allah için her yıl hac ve umre yapmaktan ve ibâdet etmemelidirler. Böylece, her insan için en faziletli amelin onun durumuna, gücüne ve Allah'ın kendisindeki nimetlerine en uygun düşen amel olduğunu bilmemiz gerekir" (el-Karadâvî, 2018).

S ONUÇ

Yûsuf el-Karadâvî, Rabbânî ve rûhî hayatın Müslümanın hayatında yeri ve önemini tevhid, tâbi olmak, kapsamlılık ve kuşatıcılık, süreklilik, kolaylık ve genişlik, denge-ölçülülük ve çeşitlilik alt başlıkları altında ele almış; bu konuları izah ederken Kur'ân-ı Kerîm'den ve hadislerden deliller zikretmiştir.

el-Karadâvî, İslâm'daki rabbânî ve manevî hayatın en önemli unsurunun En'âm Sûresi 164, 14, 114, 162 ve 163. Âyetlerinde belirtildiği gibi tevhid olduğunun zikrederek: "Allah'tan başka Rab edinmemek, Allah'tan başka dost edinmemek, Allah'tan başka hakem aramamaktır. Allah rızasından başka bir şey gaye edinmemektir." Vurgusunu yapmıştır.

el-Karadâvî, insanların mükellefiyetlerini algı şekillerinin farklı olduğuna dikkat çekmiş ve onları şöyle kategorize etmiştir: "Kimisi farzları edâ ile yetinir; bazen onlarda da gevşeklik gösterir, haramlardan

kaçınmakla yetinir ve bazen onlara düşer ki bu, "**nefsine zulmeden**"dir. Kimisi farzları hiç terk etmeksizin edâ eder, haramlardan kaçınır ve herhangi bir harama düşmede gevşeklik göstermez; bu da "**or t a y o l u t dır. Kimisi** ise haramları terk etmekle yetinmeyip din ve ahlâkını korumak için şüpheli şeylerden kaçınır. Hatta daha ileri giderek mekrûhları da bırakır. Sonra daha da yükselerek, mahzûrlu şeylere düşme korkusuyla hiçbir mahzûru olmayan şeyleri de terk eder. Emredilenlerde de farzlar ona yetmez, açlığını gidermez."

el-Karadâvî abdest, teyemmüm, namaz, oruç gibi hususlarda İslâm dininin bazı kolaylıklar vazettiğini, bazı âyet ve hadislerden yararlanarak delillendirmiştir. el-Karadâvî, konuları ele alırken Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), el-Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/874), İbn Mâce (ö. 273/887), Ebû Dâvud (ö. 275/888), et-Tirmizî (ö. 279/892), İbn Hibbân (ö. 354/965), el-Hâkim en-Nisâbü'rî (ö. 405/1014) ve İbn Receb (ö. 795/1393) gibi âlimlerin eserlerinden nakiller yapmıştır. Zaman zaman hadislerin sıhhat derecelerini belirten bazı eserleri de zikretmiştir. Hadislerin şerhlerinde İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîbi'l-Buhârî* ve İbn Kayyım el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) *Menâzilu's-Sâirîn* adlı eserlerinden istifade etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed b. H. 1992. *el-Musned*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- el-Albânî, N. 1988. *Sahîhu'l-Câmiî's-Sağîr ve Ziyâdatuhu (el-Fethu'l-Kebîr)*. 3. Baskı. Mektebu'l-İslâmî.
- Âlûsî, Ş. M. 1983. *Rûhu'l-Me'ânî*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- el-Buhârî, M. b. İ. 1992. *el-Camiu's-Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- ed-Dârekutnî, 2015. *es-Sunen*. İstanbul: Ocak Yayınları.
- ed-Dârimî, A. b. A. 1992. *es-Sunen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ebû Dâvûd, S. b. E. 1992. *es-Sunen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Gürkan, S. L. 2007. "Rabbâniyyûn" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İbn Hacer, A. 1959. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- el-Hâkim, N. 2022. *el-Mustedrek ale's-Sahîhayn*. İstanbul: Ocak Yayınları.
- el-Halîmî, H. b. H. 1979. *el-Minhâc fî Şuabi'l-İmân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Hibbân, 2004. *el-İhsân fî Takrîbi İbn Hibbân*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- İbn Mâce, M. b. Y. 1992. *es-Sunen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Manzûr, 2011. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- İbn Receb. 2016. *Camiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*. İstanbul: Polen Yayınları.
- İbn Receb. (ts). *Camiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle.
- Isfehânî, R. 1986. *el-Mufredât fî Ğarîbi'l-Kurân*. İstanbul: Kahraman Yayınları.
- el-Karadâvî, Y. 2000. *el-Muntekâ mine't-Tergîb ve't-Terhîb li'l-Munzirî*. Kahire: Dâru't-Tevzi' ve Neşri'l-İslâmiyye.
- el-Karadâvî, Y. 2018. *Rabbânî, Hayat ve İlim* (Çev. Savaş Kocabaş), İstanbul: Nida Yayınları.
- el-Karadâvî, Y. 2014. *İslâm'da İbadet Mefhûmu*. İstanbul: Nida Yayınları.
- el-Karadâvî, Y. 2014. *Allah'ın Varlığı*. İstanbul: Nida Yayınları.

- el-Karadâvî, Y. 2019. *Müslüman Toplumun Özellikleri*. İstanbul: Nida Yayınları.
- el-Karadâvî, Y. 2019. *Tevhîdin Hakikati*. İstanbul: Nida Yayınları.
- el-Karadâvî, Y. 2019. *Köy ve Mektep Çocuğu Hâtıralarım*. İstanbul: Nida Yayınları. Cild 1-2.
- el-Karadâvî, Y. 2019. *Köy ve Mektep Çocuğu Hâtıralarım*. İstanbul: Nida Yayınları. Cild 3-4.
- Kitâb-ı Mukaddes*. 1974. İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi.
- Köycü, E. 2019. *Dünden Bugüne Prof. Dr. Yûsuf el-Karadâvî*. Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Köycü, E. 2026. Prof. Dr. Yûsuf el-Karadâvî'nin “*Rabbânî Hayat ve İlim*” Kitabının “İslâm'da Aklın ve İlmin Önemi Bölümü Üzerine Bazı Mülâhazalar” 6. Uluslararası Petra Eğitim Kongresi, Tam Bildiri Metni.
- L. Koehler-W. Baumgartner, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament* (ed. M. E. J. Richardson), Leiden 1995, II, 596–597.
- Muhammed, F. A. 2000. *el-Lu'luu ve'l-Mercân*. İstanbul: Ravza Yayınları.
- er-Râzî, F. 1981. *Mefâtîhu'l-Ğayb*, Dâru'l-Fik. Beyrut, ts., VIII, 111.
- Muslim b. H. 1992. *el-Cami' al-Sahih*: İstanbul: Çağrı Yayınları.
- en-Nesâî, A. b. Ş. *es-Sunen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- en-Nesâî, A. b. Ş. 2011, *es-Sunenu'l-Muctebâ*. İstanbul: Ocak Yayınları.
- Nevevî, Y. b. Ş. 2022. *el-Ezkâr*. (Çev. M. Yaşar Kandemir. 3. Baskı, İstanbul: Tahlil Yayınları.
- Özler, M. 2012. “Tevhîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 41/18-20
- et-Tirmizî. M. b. İ 1992. *as-Sunen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Wensinck, A. J., & Mensing, J. P. 1955. *Concordance et indices de la Tradition Musulmane*. Lieden: E. J. Brill.
- ez-Zubî, 1984. M. b. M. *Tâcu'l- 'arûs min Cevâhiru'l-Kâmûs*. Kuveyt: el-Meclisu'l-Vatanî.
- <https://kuran.diyaret.gov.tr>